

רוז'קה קורצ'ק, ילדים במחנה הריכוז בוכנוואלד - חלק א'

ילדים במחנה ריכוז בוכנוואלד – רוז'קה קורצ'ק. מתוך: ילקוט מורשת, חוברת ח', מרץ 1968

ילדים במחנה ריכוז בוכנוואלד, רוז'קה קורצ'ק

מונה לפני צרור חתום, המיועד לארכיון "מורשת". שישה גליונות נייר צהבהב, קרועים בשוליהם, מודבקים באמצע בנייר דבק שקוף. סימני הכתב והדפוס בסופי השורות הולכים ומיטשטשים. בראש העמוד כתוב: "צייטונג פאר די באפרייטע יידן אין לאגערן 'תחיית המתים' – בוכנוואלד, דעם 4-טן מאי 1954, I No. 1" מהצילומים שבצרור ניבטות אלי פני ילדים, חבושי כובעים, עומדים בשורות בעמידת "דום" כמעט. מצורף כאן פתק: "אלה הילדים הצעירים ביותר שניצלו בבוכנוואלד" ושיר:

"קליין זענט איהר נאך קינדער און שוין אזוי גרויס
קינדער נאר פארשלאסענע הינטער קראטען... 2"
דערצויגן אויף דער פריטשע אן א מוטערס שויס
אין אן דעם ערציערישן בליק פין א טאטן

מבין ששת עמודי העתון בולטות הכותרות: "פון דער יידישער וועלט" (מן העולם היהודי) "אין וואס וייטער?" (ומה הלאה?) ושוב שיר: "פאר אונדזערע יונגער און יונגסטע" (לצעירים שלנו לצעירים ביותר), החתום – מאטעלע. בעמוד 5 מתוארת חגיגת ה-1 במאי במחנה. הכתב כאן מטושטש ביותר ואני קוראת בקושי: "ביום ג' עמד המחנה כולו בסימן חגיגות ה-1 במאי. עם בוקר צעדו הקבוצות תחת דגליהן הלאומיים אל האפל-פלאץ 3, לערוך שם את האקדמיה החגיגית הבינלאומית..."

...תחת דגלי לאום פולניים ואדומים נערכו הטורים של הילדים שלנו שנסאו כרוזות גדולות באידיש ובפולנית... שעה (?) נתקיימה מסיבה חגיגית של הילדים בבנין הגדול של ה"ווירטשאפטס געביידע" של ה-4...0.0.0. תחת הכותרת "וואס מיר האבן געקענט-האבן, מיר געטון (עשינו ככל שהיה ביכולתנו). בעמוד 6 כתוב: "מאמצינו להשאיר את כל הילדים (במחנה) לא הצליחו, ארבעים וחמישה מן הצעירים ביותר, ואף מספר מבוגרים נשארו... בכמה חרדות עלה לנו אותו בית ספר בלתי ליגלי שהקימונו בבוקר 23 ובו היינו מלמדים כל יום את הילדים במשך כמה שעות, ונותנים להם חינוך אנושי?..."

אני קוראת וחוזרת וקוראת, מביטה שוב בפניהם של הילדים המחייכים מן התצלום, והכל נראה מוזר ומפליא – ובלתי מתקבל על הדעת.

אני נזכרת פתאום בספר "Nacht unter Wolfen" (ערום בין זאבים) של הסופר הגרמני ברונו אפיטז. סיפור דרמתי ורווי מתח על מאמצייה של המחתרת הבינלאומית בבוכנוואלד, להצלתו של ילד יהודי בן השלוש, סטפן יז'י צווייג. עשרות אסירים היו מעורבים בסוד הימצאותו במחנה, הסתרתו, מחבואו והטיפול בו – המאבק על חייו והצלתו של הפעוט הזה, הפך למעין סמל של המרד... 5

אך מה על העשרות והמאות של ילדים יהודיים, ואפילו מבוגרים מיז'יק בכמה שנים, כיצד ניצלו הם מידי ה-0.0.0. וזכו להגיע ליום השחרור? האם מקרה יש כאן? ואם כן, מדוע דווקא בבוכנוואלד? והאם היתה גם זו פעולה מכוונת? של מי? של אנשים בודדים, של ארגון כלשהו? ומהו פרשם של הדברים המוזרים על בית הספר היהודי, וחינוך ולימוד בתוך מחנה ריכוז נאצי? כל זה נשמע כסיפור שלא ייאמן.

והרי העתון "תחיית המתים" הינו מסמך שחובר פחות משלושה שבועות לאחר יום השחרור ועורכיו מברכים את החיילים האמריקניים – משחרריהם, ושולחים איחולים "לאחיהם ולאחיותיהם היהודים בעולם כולו מאת השרידים האחרונים המעונים והדוויים של יהודי פולין וכמה מאות ילדים יהודים מיותמים". ב-1 במאי 1945 נמצאים עדיין אותם "כמה מאות ילדים יתומים" בתוך המחנה והם שרים ומופיעים על הבמה ומחייכים אל הצלם העומד להנציח חזיון שלא מעלמא הדין.

*

הסקירה שלפנינו מהווה נסיון מוגבל לגולל את פרשת המאבק להצלתם של ילדים ונערים יהודים בבוכנוואלד. אין פרשה זו ניתנת לתיאור במנותק מקורותיו של מחנה בוכנוואלד. התנאים הספציפיים ששררו במחנה זה ואופיה של המחתרת הקומוניסטית ותפקידה בתוכו. אולם הטיפול בנושאים אלה, שהם ראויים למחקר מקיף וכולל לשעצמם, אינו מטרת עבודה זו. כאן מובאים רק הנתונים ההכרחיים ביותר (והם אמנם רבים מאד) והמהווים רקע ותנאי להבנתו של הנושא המוגדר בתוך המסגרת הכללית.

העבודה כולה מתבססת על החומר התיעודי המועט שבידינו ועל עדויות רבות של ניצולי בוכנוואלד. בין העדים: מי שהיו אסירי המחנה משנת 1939 ועד לשחרורו. אסירים ששהו בו פרק זמן קצר ביותר, והוצאו עם המשלוחים למחנות אחרים, אסירים שהגיעו לבוכנוואלד בשנת 1944, עם היסולם של המחנות בפולין, והיו כאן עד יום השחרור.

כאן המקום להודות לאותם עדים הרבים, שמסרו לנו את עדויותיהם (להלן – סימנם מ'6) ובמיוחד למר אליהו גרינבוים מחיפה, זקן אסירי בוכנוואלד, אשר מסר לנו את החומר התיעודי החשוב, ועדותו המקיפה והמפורטת, סייעה לי רבות בהכנת עבודה זו. כמו כן, נתונה תודתי הכנה למנהלי ועובדי הארכיון של "יד ושם" בירושלים ותל אביב, אשר העמידו לרשותי לצורך עבודה זו, את העדויות השמורות בגניזהם (להלן – יו"ש).

חומר נוסף להשלמה ועיון, שימשו לי הספרים הבאים:

1. Eugen Kogon, Der SS-Staat Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main (להלן – קוגון).
2. Buchenwald-Mahnung und Verpflichtung, Dokumente und Berichte (להלן – ס'ב) Roderberg-Verlag, Frankfurt-M 1960.

בלבה של גרמניה, תשעה קילומטר צפון-מערבה מהעיר וויימר, על רוכסי "אטטרסברג" המיוערים, הקימו הנאצים, בקיץ 1937, מחנה ריכוז חדש, אשר כינוהו "Konzentrationslager auf dem Ettersberg". שם זה עורר אי-שביעות רצון אצל שלטונות וויימר, והם אף ערערו עליו כיוון ש"אטטרסברג" קשורים היו ביצירתו וחיו של גיתה, ולא נאה היה להעניק שם זה למחנה ריכוז. הימלר הבין כנראה למניעיהם התרבותיים של אזרחי וויימר, שלא התנגדו כלל לעצם הקמתו של המחנה ולקרבנותו לעירם המהוללת – ופקד לכנותו בשם חדש: "Konzentrationslager Buchenwald Post Weimar".

המחנה נתקיים שמונה שנים. בשנות קיומו, התענו בין גדרותיו מאתיים שלושים ושמונה אלף אסירים. חמישים ושישה אלף נרצחו. עם זאת לא היה בוכנוואלד מחנה השמדה. הוא שימש מקום ריכוז ל"כוחות עבודה" עצומים, שמכאן היו מועברים לקונצרנים של ה-ס.ס., למחנות אחרים, לבתי חרושת לנשק שהוקמו במשך הזמן בסביבתו. האסירים תושבי המחנה היו מוציאים את נשמתם – לא בתנורי גז, שלא היו כאן (כאמור, היה בוכנוואלד מחנה עבודה), אלא על ידי עבודה מפרכת, עינויים, עונשים, נגישות, שהיוו שיטה שלמה ומתוכננת מראש – שיטת ההמתה האיטית.

הקבוצה הראשונה של האסירים שהובאה למקום ביולי 1937, והיוותה כעין "חיל חלוץ", היתה מורכבת כולה מפושעים פליליים מועדים 8. כעבור מספר ימים, הובאו ממחנה הריכוז Sachsenburg האסירים הפוליטיים 9 הראשונים. ואמנם, בתחילה נמנו על האלפיים-שלושת אלפים אסירי המחנה, בעיקר קומוניסטים, סוציאל-דמוקרטים ואנטי-פאשיסטים מגרמניה, חלקם אנשים אשר נאסרו עוד בשנים 1933-1934, בשל השקפותיהם הפוליטיות או התנגדותם למשטר, והיו כלואים במשך כל השנים הללו במחנות ריכוז שונים.

בתנאי אקלים קשים, בשטח יערות סבוכים בין ההרים, בעבודה מפרכת, שנמשכה ארבע עשרה-שש עשרה שעות ביממה, הקימו האסירים תוך שנתיים את המחנה והמבנים המסונפים אליו. המחנה גודר בגדר תיל טעון מתח השמלי קבוע של שלוש מאות וחמישים וולט, ומסביב לו עשרים ושלושה מגדלי שמירה, שעליהם ניצבו יומם ולילה זקיפי ס.ס. מזויינים. מגדל השמירה הראשון היה גדול מאחרים, ומתחתיו נמצא שער הכניסה למחנה. על צידו החיצוני של השער נקבעה הכתובת: "Recht oder unrecht, Mein Vaterland" (בצדקתה ובעוולתה – מולדתי היא), ובצדו הפנימי "Jedem Das Seine" (לכל אחד המגיע לו).

למפקד המחנה (לאגרקומנדנט) נתמנה קארל קודן 10 ושני עוזריו הראשונים בפיקוד ופיקוח על המחנה היו ה"לאגרפירר" רידל (Rodl) ווייסנבורן. את השלטון הפנימי במחנה, הפיקוח הבלתי אמצעי על האסירים, הפקידו מפקדי ה-ס.ס. בידי הפושעים הפליליים, והללו הפעילו את סמכויותיהם ושלטונם זה לרעת האסירים, ושיתפו פעולה עם השלטונות מתוך הזדהות מלאה, צייתנות ויוזמה, לטובתם הם. האסירים הפוליטיים ראו בהוצאת השלטון מידי ה"רוקים" תפקיד ראשוני ותנאי לכל פעולה מחתרתית במחנה, ופתחו במאבק נגדם מיד עם יסוד המחנה. המלחמה על השלטון בין שני הכוחות היתה ממושכת, אכזרית, רבת קורבנות ותהפוכות, אך היא נסתיימה בנצחונם של האסירים הפוליטיים, אשר במשך הזמן הגיעו לשלטון מכריע בתוך המחנה.

*

הקבוצה הראשונה של אסירים יהודים הובאה לבוכנוואלד ביוני 1938. היא מנתה כחמש מאות איש, רובם מברלין וברסלאו. מאה וחמישים מהם נספו כעבור חודשיים מתשישות ועינויים. אחדים איבדו עצמם לדעת. הנותרים הגיעו לאפיסת כוחות מוחלטת ולא היו מסוגלים להמשיך בעבודה המפרכת. על האסירים נאסר להגיש עזרה כלשהי ליהודים ואף לשוחח איתם.

באוגוסט 1938 הועברו לכאן ממחנה דכאו אלפיים ומאתיים יהודים, רובם אנשי וינה. בנובמבר 1938, לאחר המאסרים ההמוניים בעקבות ה-Rath-Aktion (ליל הבדולח), הובאו לבוכנוואלד קרוב לעשרת אלפים יהודים 11. עוד טרם הגיעו למחנה היו כבר קורבנות אדם. המפגרים בדרך בין וויימר לבוכנוואלד נורו. את גוויות היהודים פקדו ה-ס.ס. לגרור למחנה. האסירים הוכנסו שלא דרך השער הראשי, אלא בפתח צר, שבו עמדו אנשי ס.ס. והרביצו במקלות ומגלבים, ובודדים היו היהודים שהגיעו למחנה ולא היו פצועים. בלילה הראשון נטרפה דעתם של שישים ושמונה מהם וכעבור ימים ספורים נרצחו. כעבור שלושה שבועות נפלו מאות קורבנות נוספים.

עם פרוץ המלחמה, הובאו לבוכנוואלד יהודים נוספים מאוסטריה וגרמניה, חמש מאות יהודים מצ'כיה וראשוני היהודים מפולין.

כמקום קליטה לאסירים אלו נקבע ה"צלטלאגר" (מחנה אוהלים) השייך ל"מחנה הקטן" ("קליינלאגר") של בוכנוואלד. באוקטובר 1939 הוקף חלק של ה"אפל-פלאץ" בגדר תיל כפולה, ועל ידי כך הופרד ובודד המקום מן המחנה כולו. כאן הוקמו חמישה אוהלים ענקיים, בכל אחד ארבע קומות של דרגשים עם שלוש וחמישה סנטימטרים רווח בין קומה לקומה. על דרגש אחד ללא מזרון שכבו שישה אנשים. לכל אוהל דחסו ה-ס.ס. חמש מאות איש. הם היו יוצאים יום יום לעבודה במחצבות אבן. משם היה עליהם לשאת אבנים כבדות. בדרכם, היו מוכרחים לעבור בקצב של ריצה על פני שורה של משמרות מזויינים, שהיו מכים באכזריות את העוברים לידם. האנשים שניסו תוך כדי ריצה להימנע מלעבור על פני המשמרות – נורו. 12. לרצה זה היה נימוק רשמי ומונה מוגדר "Auf Der Flucht Erschossen". כלומר, נורו תוך נסיון בריחה.

לעבודה היו חייבים לצאת כולם, בהתאם לקביעתו של הינקאלמן, האומר: "בבוכנוואלד אין חולים – כאן כולם בריאים" 13. קוך הודיע עוד בתחילת המלחמה, שאסור להגיש כל עזרה וטיפול רפואי ליהודים. חולים, תשושים, קפואי איברים, היו יוצאים לעבודה ויום יום, עם סיומה, היו מחזירים למחנה את גוויותיהם של אלו שלא החזיקו מעמד והוציאו נשמתם בזמן העבודה.

מי שהצליח לחזור חי למחנה היה מקבל בערב חצי ליטר מרק ומאה-מאה ארבעים גרם לחם כמנה יומית. ב"צלטלאגר" לא חילקו כל תוספות ללחם כמקובל במחנה הגדול, ואף הלחם שחולק היה רק מחצית מן המנה הנהוגה שם. יום אחד, הובאו כמה דודים עם קפה חם והועמדו על ידי האוהלים. האנשים שהיו רעבים וקפואים, נדחקו ליטול מן המשקה. בין ה"מאשרים" שהצליחו לגמוע ממנו, נמצאו כעבור זמן קצר שבעים ושמונה מתים. היו כאלה שנפטרו כמה ימים לאחר מכן – אלו שהרעל שנמסך לתוך הקפה לא פעל עליהם מיד 14.

הינקאלמן ובלאנק היו מתחרים ביניהם בהמצאותיהם הסדיסטיות. בלאנק היה מופיע בשעה שבע בבוקר במחנה, ויורה מאקדוחו ביהודי הראשון שהיה נתקל בו בדרכו. הוא היה מתפאר במעשיו באומרם שכל עוד לא חוסל יהודי אחד, אין הוא מסוגל לאכול ארוחת בוקר 15.

במחנה היה בית-שימוש שדה – בור בגודל שישה על שני מטרים. ביום חורף קר הודיע בלאנק, שמכיוון שהאנשים מזהמים, יש לסדר להם רחצה. הוא פקד על האסירים לנקות את הבור ולמלא אותו מים בגובה של מטר וחצי. לאחר מכן ציווה עליהם להיכנס אל תוך הבור בבגדים כדי "להתרחץ". רבים מהאסירים קפאו למוות.

אך היתה גם מקלחת חמה. בתחילת דצמבר, לאחר שהשגיהו בהתפשטות כינים, פקדו על מבצע חיסוי כללי. כל האסירים הובלו למרחץ. כאן הועמדו תחת זרמי מים חמים מאד – החלשים ביותר לא יכלו לשאת את החום הפתאומי והוציאו נשמתם בו-במקום, בתוך המרחץ. לאלה שהצליחו לסיים את ה"מקלחת" שלהם, ציפתה הפתעה נוספת – בגדיהם נלקחו לחיטוי ולא הוחזרו להם. ניתנו להם בגדי קיץ דקים – תמורת השמיכות לא קיבלו דבר. אותו לילה גדל מספר הקורבנות בשישים ושבעה 16.

כעבור שלושה חודשים נותרו משלושת אלפים ומאתיים היהודים שנכנסו ל"צלטלאגר" – מאתיים שבעים וחמישה בלבד. כיצד הצליחו להינצל מאתיים שבעים וחמישה אלו, מה קבע עובדת השארותם בחיים, מדוע דווקא הם ניצלו עד כה ולא אחרים? לעולם לא תוכל להינתן תשובה לשאלות אלה. בפי העדים, שרידים בודדים בלבד מכל הקבוצה הזו שנותרו בחיים לאחר המלחמה, אין הסבר. אנו מוצאים בעדויות משפטים אחדים שהם ספק הרהורי לב הממשיכים להטריד שנים רבות לאחר המאורעות, כשהאדם עושה חשבון נפשו או משיח לפי תומו בפני הזולת: "כך התגלגלו הדברים... לא מפני שהייתי גיבור, לא משום שהייתי חכם, אף לא מכיוון שיכולתי לקנות את חיי תמורת כסף. לא היה לי במה לקנותם. כך רצה הגורל" 17.

"...פעם גם אני שכבתי כבר בתוך ערימת המתים. איש לא ניסה לבדוק שם מי הוא חי או מת. כל מי שהתמוטט בזמן העבודה הוטל אל הערימה. במקרה, אחד מ'נושאי הגוויות' הכיר אותי. הוא נשא אותי על כתפיו על המחנה" 18. "היה קיים נוהג אצל אנשי ה-ס.ס. ששמרו על העובדים במחצבות, לקחת את כובעיהם של האסירים ולהשליכם לעבר עמדות המשמר. על האסיר היה לרוץ ולקחת את כובעו בחזרה, אך השטח ההוא אסור היה בגישה. המגיע, נחשד בנסיון בריחה והמשמר היה יורה בו. היו אנשים רבים, שרצו לשטח ההוא בכוונה וביודעין, כי הם עייפו מן החיים. גם אני הייתי בין אלו. הייתי בן ארבע עשרה, ולא היה לי כבר כוח לרוץ יום יום עם אבנים על הכתף בלוויית מקלות ה-ס.ס. ותחת פיקוחו של הינקאלמן. גם ממני לקח איש ה-ס.ס. שהיה בקירבתי את כובעי וזרק אותו. גם אני רצתי, אך ברגע האחרון חבר אחד ושמו ישראל פרנקל בן עירי, עצר בעדי ואמר: 'יענק'לה, לך יש עוד זמן לגמור עם החיים, אתה לא תלך'. לא הלכתי וכך ניצלתי. הכובע נשאר בשטח ההפקר. למחנה היה אסור לחזור בלי כובע. ספגתי מלקות..." 19

שני העדים, הן הצעיר והן המבוגר, מדגישים את המקריות שבהצלתם, ואין הם בודדים בהכרתם זו. אלפי פנים היו לה, למקריות, ומסכות אין ספור, אך היא לא חרגה אף פעם מגבולותיה היא. לכן, תודעתה חרותה כה עמוק בלבו של כל יהודי שיצא חי ממלחמה זו והישארותו בחיים לעולם תהיה מקרית בעיניו. בו בזמן, כאשר הוודאות היחידה, נטולת מקריות לחלוטין – היווה רק המוות. המאבק נגדו, אי ההשלמה עם גור הדין, אימוץ שארית כוחות הגוף והנפש עד להכרעה ובחירה כיצד לחיות, כיצד להילחם, כיצד למות – בכל אלה מועט מקומו של המקרה.

אף במציאות האיומה של ה"צלטלאגר" אנו מוצאים ליד המקרה כושר הכרעה המביא לפעולה מכוונת – למעשה מאורגן: "...כבר ב-39', כאשר היינו עוד במחנה אוהלים, שהיווה למעשה מחנה מוות, כבר אז הרגשנו את הצורך לעשות משהו למען היתר. מקס וולקן ואנוכי התגנבנו למחנה הגדול, הבאנו תרופות וחילקנו אותן בין הנזקקים... 20 הם היו מועטים ובודדים, אנשים בעלי עבר שונה, השקפות מנוגדות, ולא הכירו זה את זה לפני בואם למחנה. כאן, בתוקף המציאות אליה נקלעו, מתוך הכרה שאסור להם להשלים עמה, התחילו באופן אינסטינקטיבי כמעט להתלכד, לחפש דרכים להצלת עצמם, ובדיעבד – גם של אחרים.

בעדויות חוזרים ונישנים שמותיהם של אליהו גרינבוים²¹, לייזר סילמן, נח טרייסטר²², מקס וולקן²³ וישראל פרנקל²⁴.

בשלב זה עוד קשה לראות בהם קבוצה מאורגנת או תא מחתרתי. לא מן הנמנע גם שנמצאו ב"צלטלאגר" קבוצות דומות או אנשים בודדים נוספים שאפשר היה לצרפם לרשימה זו, אך עובדה שאינה מוטלת בספק היא שאותם החמישה המשיכו גם לאחר מכן לפעול כחברי המחתרת בתוך המחנה הגדול, וביניהם היו גם היוזמים והמארגנים של הפעילות היהודית המיוחדת, כפי שיתברר להלן.

ה"צלטלאגר" היה מבודד ומנותק, מופרד מהמחנה בגדרות תיל ועונש מוות צפוי היה למי שיפרוץ אותו. בעצם החלטתם של גרינבוים וולקן לחדור למחנה הגדול ולחפש שם קשר ועזרה היתה ראשיתה של מחשבה ופעילות מכוונת, המצריכה עוז נפש ותושיה. לאחר שהצליחו לעבור את הגדרות בהצלחה, לא ידעו השניים למי ולכן לפנות. וולקן היטיב לדבר גרמנית והם תלו בזאת תקוות, בידועם שישנם אסירים גרמנים במחנה. למזלם, הבחינו באחד שנשא משולש צהוב – סימן ליהדותו – פנו אליו, סיפרו על הנעשה וביקשו עזרה. להפתעתם, השיב להם הלה, שמצבם של היהודים ב"צלטלאגר" ידוע היטב בבוכנוואלד, אך אין יכולים לעשות מאומה לעזרתם בגלל חוקי הבידוד החמורים שה-ס.ס. הטילה על ה"צלטלאגר". הוא הציע להם ללכת ל"ראַוֶּיֶר" 25 ומסר להם את שם האיש אליו עליהם לפנות.

לפגישה זו היו תוצאות מרחיקות לכת. האיש שבו נתקלו היה קורט לייזר, אסיר פוליטי מגרמניה, יהודי למחצה. האיש שאליה נשלחו שמו היה פריץ, אסיר פוליטי גרמני שעבד ב"ראיור". הם מצאו את פריץ וזה, לאחר שנתוודעו אליו, אמר להם לחכות קמעה, והלך. בשובו, נשא האיש בידיו שני דליים ובהם תרופות, תחבושות ולחם. הוא מסר להם אוצר זה מתוך אזהרה חמורה לא לגלות, ויקרה מה שיקרה, את מקור התרופות, אך הבטיח שאם יצליחו להעביר את הכל, לא יתפסו ולא יגלו דבר, יוכלו לחזור שנית.

מאז המשיכו גרינבוים וולקן להתגנב למחנה הגדול. היו יוצאים בחשאי וחוזרים בחשאי, ובידיהם תרופות ולפעמים אף מזון. כאשר פרצה מגיפת הדיזנטריה במחנה, נתן להם פריץ מי קליפת אלון, שלפי דבריו אפשר היה להסתייע בהם כתרופה נגד המחלה. הם היו מחלקים את המים בין החולים, והללו האמינו שתרופה זו תביא להם ארוכה. קשה אמנם לקבוע את תועלתם הרפואית של המים הללו, אולם מבחינה פסיכולוגית היה להם ערך וודאי.

פריץ לא היה היחידי שייע בצורה כזו, ואין גם להניח שהוא פעל על דעת עצמו. עובדת היותו איש מחתרת, שהוכנס לעבוד ב"ראיור" לפי בחירתה וקביעתה, מונעת כל אפשרות של יוזמה פרטית או הכרעה אישית. אפשר, אפוא, להסיק, והדבר משתמע גם מעדויות נוספות²⁶, שפעולת עזרה זו נתבצעה בידיעת המחתרת וכנראה אף בעידודה.

הקשרים בין אסירים פוליטיים אחדים שפעלו במחתרת לבין מספר יהודים מפולין נמשכו, למרות הבידוד והניתוק, עד לחיסולו של ה"צלטלאגר". וכאשר השרידים שיצאו ממנו חיים הועברו בינואר 1940 למחנה הגדול וחולקו בין הבלוקים הקיימים, המאוכלסים אסירים יהודים ותיקים, בעיקר מגרמניה, אך טבעי היה שהללו, שידעו כבר על קיומה של המחתרת ושנפגשו עם אחדים מאנשיה, ביקשו עתה, בתנאים החדשים, לחזק את הקשר הרופף ולהפכו לקבוע על ידי הצטרפותם וקבלתם לארגון המחתרת.

לאלה שהיו חברי המפלגה הקומוניסטית מקודם לא היה בכך שום קושי. בפני אחרים, והם כבר הוכיחו עצמם כאנשים מימנים וראויים להערכה עקב מעשיהם, היתה סגורה הדרך. הם לא היו חברי המפלגה וזה אשר קבע את הכל – עד לשנת 1942, לפחות.

תופעה זו לא היתה אופיינית לבוכנוואלד בלבד, אך אולי כאן, עקב התנאים המיוחדים והישגיה הגדולים של המחתרת – נתבלטה ביותר. המאבק האכזרי שהתנהל בין הפושעים הפליליים לבין האסירים הפוליטיים על השלטון במחנה נסתיים ב-1942, בנצחונם של האחרונים. מאז לא אירע כאן שום ניסיון להוציא את השלטון מידיהם. נצחון זה, שהיה תנאי למאבק יעיל נגד ה-ס.ס. ותוכניותיה ושיטותיה בהווה, היה צריך גם לאפשר את הכנות לביצוע המטרה העיקרית והסופית, המרד המזויין וההתגוננות – בשעת ההכרעה, לעתיד לבוא.

כל אלה יכול היה להשיג רק ארגון מחתרתי חזק, בעל משמעת וציות, מורכב מאנשים מהימנים ביותר. המחתרת הפוליטית, שהיתה למעשה זהה עם המפלגה הקומוניסטית, בטחה בחברי מפלגתה בלבד. הקומוניסטים הגרמנים והאוסטרים, שלהם היה הנסיון העשיר ביותר בחיי המחנות, שהכירו היטב את שיטות האויב, שהיו מלוכדים מבחינה רעיונית וחתרו למטרה משותפת (מלבדם לא היתה קיימת שום קבוצה, חוץ מהפליליים כמובן, שניסתה לקבל על עצמה את השלטון במחנה, כקו פעולה ומטרה מרחיקת לכת) – לא היו מוכנים לקבל לארגונם אנשים בעלי השקפה פוליטית אחרת. אפילו אם היו אלו אנטי-פאשיסטים בולטים ואנשי-שם ידועים שבגלל עברם זה הובאו לבוכנוואלד – הם חשדו בהם ולא היו מוכנים לשתף איתם פעולה.

השקפות אלה, עמדה זו, היו פרי של שיטה וקו שלא צמחו ולא נתגבשו בתנאי מחנות דווקא או בתוך המלחמה. הם הועברו בצורה אוטומטית כמעט מתנאי חיים ומאבק קודמים, הרחוקים והשונים כל כך מהמציאות החדשה, ומתוך כך גם לא יכלו להיות תואמות אותה²⁷. השינוי שחל, אף הוא לא היה פרי הנסיון והתנאים הנתונים. בשנת 1942,

כאשר התחילו להסתגל הידיעות ממוסקבה, שהיא דוגלת בהקמת החזית העממית בכל המקומות הכבושים, השתנתה גם מדיניותה של ה-K.P.D. במחנה בוכנוואלד. שורות המחותרת הורחבו, אנטי-פאשיסטים, אנשים מהימנים שאמנם לא הזדהו בהשקפותיהם הפוליטיות עם הקומוניזם, נתקבלו כעת לתוכה. אך גם אז, ועד לסוף, הכוח המכריע, המניע והמנהיג, היו חברי המפלגה הקומוניסטית הגרמנית.

בין הקומוניסטים מגרמניה ווינה, היו מספר אישים יהודים בולטים, ושמותיהם מופיעים בספרים 28 הדנים בנושא זה וברוב העדויות העומדות לרשותנו. מהם אשר מילאו תפקידי "בלוקאליטיטה", כמו רודי ארנדט מברלין, זקן בלוק 22, אריי סלר מוינה, זקן בלוק 29 ואמיל קרליבך. עקב מעמדם ותפקידם, באו הנ"ל במגע עם אסירים יהודים רבים וזכו להערכה עמוקה משום התנהגותם המופתית כבני אדם וממלאי תפקיד. השפעתם המוסרית, אף הפוליטית, היתה רבה ביותר.

שרידי ה"צלטלאגר" לאחר תקופה של בידוד, חולקו בין אותם הבלוקים, בראשם עמדו אז רודי ארנדט ואריך אייסלר²⁹, והיה זה על כן המפגש הראשון בתנאים החדשים, בין יהודים מפולין לבין יהודים מהמערב, ולאחדים מן הראשונים היה זה מפגש מכריע.

בבלוק 29 היו בזמן זה מאתיים שמונים יהודים מגרמניה, עשרים מצ'כיה ועשרים מפולין. עד כה הכירו היטב איש את רעהו. היהודים מגרמניה היו כבר אסירים ותיקים והיו ביניהם גם אנשים שנכלאו כ"פוליטיים" ולאוו דווקא כיהודים, בשעה שיהודי פולין היו זרים וחדשים. זקן הבלוק, אריך אייסלר, היה חייב עקב תפקידו לעמוד על טיבם ולהכירם אישית. אפשר שאף גילה התעניינות החורגת מתפקידו. עובדה היא שהיה מזמין אותם לעתים קרובות לשם שיחה עמו, שואל, מקשיב ומעיר.

בשיחה ראשונה אליה הוזמן אליהו גרינבוים³⁰, נסבו שאלותיו הראשונות של אייסלר על עיסוקיו של זה לפני המלחמה והשתייכותו הפוליטית. גרינבוים, בסיפור חייו, לא הסתיר את השקפותיו ופעילותו בתנועת "החלוץ", הציונית והסוציאליסטית. אייסלר התקשה להבין צירוף זה, תהה על תוכנו והמשיך להזמין את גרינבוים לשיחות, בעוקבו אחרי התנהגות בתוך הבלוק ובקרב האסירים. יש להניח שבמשך הזמן הגיע אייסלר למסקנה, שלמרות השקפותיו הפוליטיות, ראוי גרינבוים לאמון ועל כן הטיל עליו את חלוקת האוכל בתוך הבלוק – תפקיד רגיש ועדין בדרך כלל, ובלתי שכיח אצל יהודי מפולין בבלוק בעל ההרכב המוזכר לעיל. יותר מאוחר צירף אייסלר את גרינבוים, על אחריותו בלבד, ובאופן בלתי ליגלי ל-stuben-dienst (שרות בתוך הבלוק בתור עבודה) – תפקיד שלא היה נמסר ליהודי מפולין. גרינבוים הוכיח בתפקידים הנ"ל יושר, כשרון ולא פעם אף אומץ לב ורוח לחימה. אייסלר סמך עליו ורחש לו אמון מלא. אך כל אלה לא עמדו לו לגרינבוים כדי להתקבל למחותרת לפני התאריך הידוע – שנת 1942. 31 בפני בעיות דומות לא עמדו, כמובן, חבריו הקומוניסטים מקוסו ולקן, טרייטר וסילמן, איתם פעל ב"צלטלאגר". הם, בבואם למחנה הגדול, מצאו מיד את מקומם בשורות המפלגה והתרחקו, מי פחות ומי יותר, מחברם הציוני.

אולם לפני רוב היהודים שהצליחו לצאת חיים מה"צלטלאגר" לא עמדו על הפרק לא בעיות מחותרת או השקפת עולם כזו או אחרת. חולים ותשושים, שבורים בגוף ובנפש מהתלאות והעינויים שעברו עליהם במשך אותם חודשי החורף, לא הצליחו להתאושש גם בתנאים החדשים, הטובים לאין ערוך, והיו גוועים וכלים במהירות³².

בין אלו שנותרו מה"צלטלאגר" והעוברו למחנה היו גם כשלושים ילדים ונערים. מצבם הנואש עורר ספקות כבדים ביחס לאפשרות הצלתם. ירודים במשקל וחסרי כוחות, לאחר מחלת הטיפוס אשר תקפה את רובם, היו דומים יותר לשלדי אדם ול"מוזלמנים" מאשר לנערים וילדים חיים. אפשר וכוח הנעורים שעמד להם מנע מהם את גורל המבוגרים, אך יותר מאלה השפיעו העזרה, הדאגה והטיפול להם זכו.

הם הוכנסו כולם ל"ראויר" ושהו בו במשך שבועות מספר. קיבלו טיפול רפואי, אוכל דיאטטי, מיטות וסדינים לבנים. אולם העיקר, שזכו ל"אפטרופסות" של אדם שלדאגתו והתמסרותו לא היה גבול – והוא האסיר הגרמני – ולט קרמר, שמילא תפקיד של אח ב"ראויר". קרמר לימדם כיצד עליהם לנהוג בשעות ביקוריהם של רופאי ה-ס.ס. ומה עליהם לעשות כדי להאריך את השהות ב"ראויר". הוא, שלא היה רופא במקצועו, ניתח את אחד הנערים 33 בסכין מטבח רגילה, והציל בכך את חייו. "ולטר היה כעין אב לנו. לו עלינו להודות על הטיפול, על האוכל וגם על כך שלא נשלחנו לטרנספורט"³⁴.

הנערים נתחזקו והבריאו, ובעזבם את ה"ראויר" היו מסוגלים יותר לשאת את התלאות שציפו להם גם במקום החדש. הם פוזרו בין הבלוקים של המבוגרים, ושוב חלו עליהם כל ה"חובות" של האסירים. עבודה מפרכת, עמידה ב"אפלים", תת תזונה, עונשים, מלקות, קור ועוד.

רובם צורפו לעבודה בגן הירקות (בבוכנוואלד גידלו פרחים וירקות למען אנשי ה-ס.ס.), חלקם עבדו בחממות, חלקם בחוץ. היה עליהם לסחוב ארגזים כבדים מלאי אדמה רטובה מרחק רב, בקצב של ריצה, במשך כל היום. נאסר עליהם להשתמש ברצועות או חבלים כלשהם, שעשויים היו להקל על הסחיבה. ה"אונטרשטורמפירר" קארל דומבק (Dumneck) היה מומחה בגילוי ובהחרמה של חגורות וחבלים ובהענשת ה"עברייני" על ידי עונשים מיוחדים, כגון כריעת ברכיים חשופות על מיתקן ברזל ביום כפור כשהידיים קשורות על הגב. ובסוף, מלקות, למי שלא החזיק מעמד. דומבק היה יושב במשרדו סמוך למקום ההתרחשות ומשקיף בהנאה על הנעשה³⁵.

מלבדו הצטיין בהמצאות סדיסטיות במקום עבודה זו הקומנדו-פירר לנדגרבר. "הוא ציווה עלינו, הילדים, להרביץ אחד לשני בפנים, ואם הסטירות לא מצאו חן בעינינו, היה הוא מראה, בהכותו אותנו בפנינו, כיצד עושים זאת, עד שהדם זב מפינו ומאפנו"³⁶.

הוא היה פוקד על הנערים להסתובב במהירות סביב עץ. הם היו עושים זאת עד שראשם היה מסתחרר עליהם והיו נופלים. את השוכבים היה לנדגרבר מכה באכזריות. לא תמיד נסתיים העניין רק במכות או מלקות בלבד. יום אחד, כאשר הביאו הנערים ארגזי אדמה לחממה, שבר אחד מהם זגוגית בשעה ששפך את האדמה לחממת פרחים. לנדגרבר, שנוכח במקום, התנפל על הנער בצעקות שזו חבלה והתחיל מכה בראשו. הוא לא הרפה ממנו, עד שהנער נפל במקום – מת³⁷.

מצבם של הנערים החמיר והלך. המבוגרים שעברו איתם את ה"צלטלאגר", וראו עצמם כעין אחראים לגורלם, היו מודאגים ביותר והתחילו לחפש דרכים כדי לעזור להם. אפשרויות רבות לא היו בידיהם. הם יכלו לבקש, לשדל, לחפש אנשים שיש בידם לסייע, ולעורר רחמיהם על ילדים ונערים אלו שיצאו חיים ממחנה אוהלים, ודווקא כאן, במחנה הגדול, אורב להם המוות. הם פנו לזקני הבלוקים, ל"קאפוס", למנהלי העבודה. ביקשו לצרף את הנערים ל"קומנדוס" בה העבודה קלה יותר. למסור להם תפקידי רצים, מגישי מים ועוד. למספר נערים נמצאה ההצלה ב"באו-קומנדו" (קבוצת בניין) מספר 1, אשר הקאפו שלה היה רוברט סיברט

(Siewert). האישי היה ידוע במחנה כולו בעוז רוחו והתנהגותו המופתית. הוא – חבר פרלמנט לשעבר, וקומוניסט – מעורר היה כבוד אפילו בין אנשי ה-ס.ס. הוא קיבל את הנערים היהודים מפולין ל"קומנדו" שלו והתחיל ללמדם עבודות בניין. הם נעשו פועלים מקצועיים ובמשך הזמן היה בעובדה זו כדי להציל את חייהם³⁸.

מספר ילדים ונערים צורפו לבלוק של אריך איסלר, שגילה יחס מיוחד כלפיהם ולא פעם הגן עליהם בפני ה-ס.ס. "כאשר היינו צריכים לצאת לעבודות קשות היה אומר לנו (לילדים) להסתתר מתחת למיטות באולם השינה, וכשבאו לשאול או לחפש, היה אומר להם שאין כאן אף אחד והם היו מאמינים לו. הוא סיכן את חייו בכך, אך חזר על הדבר פעמים הרבה"³⁹.

בבלוק זה נהנו הילדים גם מתוספת מזון, דבר שסייע אף הוא לא במעט לשיפור מצבם הפיזי. יום את התוספות – אליהו גרינבוים. איסלר אישר את הרעיון ותמך בו. החלוקה הצודקת של האוכל, ובמיוחד של הלחם, נחשבה לאחד ההישגים הגדולים של המחתרת בבוכנוואלד. הדבר הושג הן על ידי הסברה והן על ידי דוגמה אישית של זקני הבלוקים⁴⁰, והן על ידי איומים בעונשים חמורים (שהיו גם מבצעים) בעד גניבה של לחם מהאסירים. הרגישות, איפוא, כלפי צורת חלוקת האוכל, בחינת המרק שתוכנו יתחלק שווה, חלוקת כיכר הלחם לחלקים שווים ומדודים, היתה רבה, והכל התנהל תחת עיניהן המבקרות, המשגיחות של מאות אסירים רעבים. גרינבוים ידע כל זאת, אך קרה לא פעם שלאחר החלוקה, שהיתה מדודה ושקולה, נשאר עוד משהו בתחתית הדוד, נשאר עוד איזה פירור. בדרך כלל היו מחלקים זאת שוב בצורת תוספת בין האסירים. גרינבוים הציע לאיסלר להעניק תוספות אלו לילדים (היו בבלוק זה ילדים בני עשר) ולנערים. היו מושיבים אותם מאז על יד שולחן נפרד ולפי התור הקבוע מחלקים ביניהם את שירי האוכל. נוהג זה נשתרש במשך הזמן בבלוק²⁹, נתקבל גם בבלוקים אחרים, בהם היו נערים וילדים, והפך לסדר קבוע.

אף ללבוש ונעליים למען הילדים נמצא דואג. על ישראל פרנקל⁴¹, אשר נתמנה לספר הבלוק, והיה משום כך משוחרר מעבודות חוץ, ושהה במשך היום בתוך הבלוק, הוטל לתפור כפפות ונעלים מקרעי שמיכות, למען העובדים בFührkolone⁴². פרנקל ניצל הזדמנות זו והיה מתקין גם "נעליים" לילדים ולנערים. את קרעי השמיכות למטרה זו קיבל מנגר אוסטרי בשם הנס מאיר, אשר עבד במחסן הבגדים (Bekleidungskammer).

מקור נוסף ושונה של עזרה וסיוע נתגלה בדמותם של ה-Bibelforscher⁴³. קבוצת אסירים זו רשמה דף מזהיר בתולדות המחנה. בהתנגדותה לשלטון ה-ס.ס., באי כניעתה לכל צו שנגד את מצפונם והשקפתם ובעיקר הודות לעזרה שהיו מגישים לאסירים החולים, הרעבים והחלשים ביותר. כיוון שלאילו האחרונים היו שייכים בעיקר היהודים, ובמיוחד הנערים שבתוכם, היתה עזרה זו מוענת בראש וראשונה להם. "ערב ערב היינו נפגשים איתם מחוץ לבלוקים. לכל אחד מאיתנו ילדי פולין היה קשר אישי עם אחד מהם. הם היו מביאים לנו לחם וגם מרק, שהיו משאירים כל יום בשבילנו בכלים מיוחדים. הם ניסו בהזדמנות זו לשוחח איתנו וגם לשכנע אותנו לרעיונותיהם, אבל אף פעם לא שימש הדבר תנאי להגשת

העזרה"⁴⁴.

הדאגה לשלומם הפיזי והעזרה המוגשת על ידי אנשים רבים ושונים כל כך, הטביעו חותמם גם על מצבם הנפשי של הנערים. הם הכירו את טעמה של ידידות-אמת, וידעו לשמור עליה. הם נוכחו לדעת מה ערכה וכוחה של עזרה הדדית ולמדו להגשימה בחיי יום יום. הגשמה זו התבטאה באותה "חלוקה" שהיו מחלקים ביניהם את פרוסת הלחם וקצת המזון שקיבלו מחוץ לגורמה, את ה"אוכל" המועט כל כך, המספיק בקושי להשביע אחד. היה בכוחם לא לאכול לבד ובסתר, אלא להביא חבר, להתחלק עם אחרים, לאכול יחד ולהישאר רעבים יחד – כאילו לא היה קיים המחנה, כאילו הרעב התמידי שמצץ את גופם ונפשם ללא הרף, ולעולם אי אפשר היה להשביעו, איבד את שליטתו עליהם.

ובמחנה התרחשו בינתיים דברים איומים. העבודה במחצבות האבן המשיכה להוות סיטוט ויום נפלו בה קורבנות חדשים. ידם של הפושעים הפליליים בפרק זמן זה היתה שוב על העליונה, והדבר הורגש היטב במחנה. המחתרת ואלו שעמדו בראשה היו בסכנה תמידית, ומאבק אכזרי התנהל בין שני הכוחות. רודי ארנדט, זקן הבלוק היהודי מספר 22, נורה על ידי המשמר במחצבה. קורבן נוסף של המאבק היה מקס וולקוף שנרצח באותו אופן זמן קצר לאחר מכן.

החל מסוף שנת 1941 ואילך החלו מגיעים משלוחים של שבויים סובייטים מהחזית. מפקדת המחנה המציאה בשבילם שיטת-רצח מיוחדת, מחושבת ומתוכננת. בעוד השבויים מגיעים למחנה והם סבורים שיעמדו להם זכויותיהם המקובלות לפי האמנות הבינלאומיות, נתקבלו באירויות הסוסים המותקנות במיוחד למטרה זו, ושם נרצחו. בשבילם

הנותרים הוקם מחנה מיוחד שצריך היה להוכיח לעולם, ובעיקר ל"צלב האדום", שאמנם נמצא בבוכנוואלד מחנה שבויים מתוקן⁴⁵.

בדצמבר 1941 הוקמה התחנה לניסויי מחלת הטיפוס (Fleckfieber-Versuchs Station) בה היו מבצעים רופאי ה-ס.ס. את ניסוייהם הנפשעים על אנשים צעירים ובריאים, בעיקר על נערים. הסלקציות נמשכו.

יום אחד התפשטה שמועה שעומדים להעביר אנשים למחנה אחר, הנמצא תחת פיקוחו של "הצלב האדום". מחנה בו האסירים קוראים ספרים ועתונים ומחכים בשלווה לגמר המלחמה. אסירים רבים התנדבו לצאת עם המשלוח הזה, אליו צורף ה-64 Invaliden Kommando. המועמדים למשלוח הועמדו בשורה, ערומים ביום כפור. אנשים מורעבים ומדולדלים כרעו תחתיהם. קלגסי ה-ס.ס. היו עוברים בין השורות, סוקרים ומצביעים – מי לימין ומי לשמאל. התשושים והחלשים כונו למשלוח. אך גם אז האמינו שאמנם שולחים אותם למחנה "הצלב האדום". "כאשר הגיע תורי, רציתי שיכוונו אותי למשלוח. הרי שמעתי ששם קל כל כך, שלא עובדים קשה, והאמנתי לזאת, כמו האחרים. לא חיכיתי אפילו עד שיכוונוני, רצתי בעצמי"⁴⁷.

כעבור כמה שבועות התברר, שאלו שהוצאו מהמחנה הובאו ליער הסמוך ושם נורו. בבוקר ליום ה-17 באוקטובר 1942, כאשר כל האסירים הועמדו למפקד הרגיל שלפני היציאה לעבודה, נצטוו היהודים לא לצאת לעבודה עם כולם כי אם להישאר על המגרש. האסירים הלא-יהודים עזבו את המקום ואילו היהודים נשארו על עמדם. ה"רפורט-פירר" התחיל לקרוא מספרים לפי רשימה שבידו. אלו היו מספריהם של בעלי מקצוע, בעיקר בנאים. את אלו הפרידו מהשאר, וכאשר נעלה הרשימה ואיתה הסלקציה, נצטוו ללכת לעבודותיהם. הנותרים, והם הרוב הגדול, רוכזו בבלוק אחד ומשם הוצאו לרכבת, וזו הובילה אותם לאושוויץ⁴⁸.

*

היהודים שנותרו בבוכנוואלד, והם כמאתיים במספר, רוכזו בבלוק אחד, הוא הבלוק 22 שבראשו הועמד א מ י ל ק ר ל י ב ך. תושבי הבלוק היו רובם בעלי מקצועות, וביניהם נמצאה גם כמחצית מקבוצת הנערים שהודות לעבודתם ב"באו-קומנדו" והכשרתם, ניצלו מהטרנספורט. כעת היו כולם יהודים "פרודוקטיביים" ואסירים בעלי ותק. באותו זמן נתהדקו הקשרים בינם לבין המחותרת ואחדים מהם אף צורפו אליה באופן רשמי.

לא עבר זמן רב, והחלו שוב להגיע יהודים למחנה – טרנספורטים מפולין, צ'כיה, הולנד. בין האחרונים נמצאה גם קבוצת צעירים שהביא עמה כלי נגינה ובכניסתם למחנה ניגנו. עד לרגע זה לא ידעו לאן ולשם מה הובאו. הגרמנים צילמו את המנגנים.

לרוב הנכנסים שימשה בוכנוואלד מחנה מעבר. כאן היו ממינים אותם ולאחר מכן מעבירים אותם למחנות הסמוכים, הקשורים אדמיניסטרטיבית למחנה הגדול והמרכזי. הקשרים היו הדוקים למדי. בבוכנוואלד היו לרוב נקבעים ה"קאפוס" ושאר האחראים שהיו יוצאים עם המשלוחים. ה-ס.ס. היתה בוחרת לתפקידים הנ"ל פושעים פליליים, מן האסירים הוותיקים המוכרים להם היטב; והמחותרת, לעומת זאת, ניסתה לצרף אל היוצאים את אנשיה-היא ולהתגבר בדרכים שונות על אותם פושעים.

בדרך כלל היה ידוע בבוכנוואלד על הנעשה באותם המחנות הסמוכים. מפעם לפעם היו מגיעים אסירים בשליחויות שונות. יום אחד הגיע משליבאן (הסמוך לבוכנוואלד) יהודי פצוע בראשו בשם פ י ר ב ר ג. הלה סיפר לאליהו גרינבוים על יחסם של ה"קאפוס" בשליבאן כלפי היהודים. על עינויים וסכנת המוות הנשקפת להם שם.

גרינבוים החליט להתחיל בפעולה כדי להחזיר את ה"קאפוס" הנ"ל משליבאן. הוא ידע שהדבר ניתן לביצוע בתנאי שאנשי ה"ראויר" יסכימו לסייע בידו. בידיהם היו כרטיסי בריאות של ה"קאפוס", והם אף היו רשאים להזמין לבדיקות רפואיות בשעת הצורך. פריץ – אותו איש ב"ראויר" שקיים עמו קשר מזמן, הבטיח לעזור – אך תנאי אחד היה בידו: ה"קאפוס" חייבים להגיע חיים לידו. ואמנם, יום אחד נודע שהגיעו שני חולים משליבאן בלוויית שני קאפוס, ושהאחרונים נמצאים במחנה הקטן, בבלוק של הפולנים. גרינבוים וגוסטיב שילר הגיעו בחצות אל המקום, זקן הבלוק הפולני הצביע היכן נמצאים "החזשים", ובהיותו בטוח שאלה המחפשים אותם באו מטעם המחותרת, לא חקר ולא שאל, ומיד עזב את הבלוק.

גוסטיב שילר, בחור צעיר וחסון, ניגש אל הדרגשים ובחשכה ששררה מסביב שאל היכן שוכב הקאפו שהגיע היום. בשמעו את התשובה "Hier" (כאן) ניגש, תפס את האיש והטילו בכוח מלמעלה, בהטעימו בקול רם: "כמה יהודים עניית שם למוות, אמור לחבריך שמוטב להם לא להראות עצמם יותר בבוכנוואלד". לאחר זאת עזבו הוא וגרינבוים את הבלוק. הקאפו, פצוע וחסר הכרה, הועבר ל"ראויר" ומשם נמסר לממונים עליו שהוא זקוק לטיפול רפואי ממושך ולכן אינו יכול לחזור לשליבאן. במקומו נשלח איש אחר. הלז לא התעלל כבר יותר ביהודים⁴⁹.

פעולה זו, כמו אחרות, יזמו וביצעו יהודים שהשתייכו אל המחותרת הכללית. אולם העדים רואים במבצעים אלו חלק מפעולה יהודית עצמאית, מתוך כך היא לא רק שנעשתה על ידי יהודים, אלא בעיקר למעמם. ואם כי אין פעילות זו עומדת בניגוד לעמדת המחותרת הכללית, הרי במקרה זה לא היא היתה היוזמת ולא היא אשר נתנה את ההוראות לביצוע. אמנם, אם אפילו נקבל דעה זו, המובעת בעדות, גם אז עלינו לראות את הפעילות היהודית על רקע הפעילות המחותרת הכללית. רק הודות לעצם קיומה של מחותרת מאורגנת וחזקה, בעלת משקל מכריע במחנה, המטילה משמעת ופחד גם על האסירים שמחוץ לארגון, אשר לא העזו להלשין אפילו על יהודים בהיותם משוכנעים שהם פועלים מטעם המחותרת, יכול היה קומץ אנשים בעלי הכרה לאומית לפעול למען יהודים. אכן, מצד אחד, נתאפשר

הדבר הודות לשלטון המחתרת, ומאידך הוא עמד בסתירה לקווי פעולתה, בגלל היותה בראש וראשונה מחתרת קומוניסטית.

בסוף שנת 1942, כאשר הורחבה המחתרת והוקמו שורות הארגונים לפי עיקרון לאומי-טריטוריאלי, לא קם ארגון יהודי ואף לא הוקם כזה עד לסוף המלחמה.

"הקבוצה שהשתייכנו אליה היתה מכונה "הקבוצה הפולנית". רוב חבריה, אם לא כולם, היו יהודים (לא היו בזמן הזה פולנים רבים בבוכנוואלד, אך בעיני המחתרת לא היתה לכך כל חשיבות). רוב הקבוצות ה'פולניות' היו מורכבות מיהודים, כמו שיהודי צ'כיה השתייכו לקבוצות ה'צ'כיות'. אנחנו היהודים שמחנו שניתן לנו לפעול אפילו תחת הכסות של הפולנים" 50.

בלא להתחשב, איפוא, מה היה מספרם של היהודים במחתרת, הם לא פעלו בתוכה כיהודים, ולא יכלו גם להופיע כחטיבה בעלת לאומיות יהודית, ומה שנובע מכך, לא יכלו גם לצפות שאותן הבעיות המיוחדות רק להם ימצאו את ביטויין ופתרון בתוך המסגרת של המחתרת "הפולנית", "הצ'כית" או אפילו הכללית.

והנה שוב עמדה על הפרק בעיית הילדים והנוער, שהתחילו להגיע עם המשלוחים החדשים. ושוב, צעירים אלה, הנחשבים לאלמנט "בלתי יעיל", היו נתונים לסכנת מוות מיידית עם העברתם למחנות אחרים. ורק תקווה יחידה (אם אפילו קלושה) היתה להצלתם – הישארותם בבוכנוואלד.

הכורח הזה לאמץ את כל הכוחות, לנצל את כל האפשרויות, כדי לשמור על נערים אלה, שבדרך נס נשארו עוד בחיים היו את הסיבה ואת המטרה כאחת לפעילות יהודית ספציפית, החורגת מפעילות המחתרת הכללית, ומטרתיה המוצהרות והעומדות לא פעם בניגוד לה, דבר שהיה כרוך בקשיים וסכנות אין ספור 51.

נושא הפעולה היה מצומצם למדי, הבודדים שנשארו מהקבוצה המאורגנת לאחר המשלוח לאושוויץ, והם א ל י ה ו ג ר י נ ב ו י מ , י ע ק ב ו ר ב ר , ב ר ו ך ג ו ל ד ב ר ג , י ע ק ב

ה נ ד ל ס מ ן , התחילו לחפש אנשים נוספים לעזרה ולהתחקות על הסדרים הנהוגים כלפי המשלוחים היוצאים והנכנסים, כדי ללמוד מה הן האפשרויות והאמצעים הניתנים לניצול למען מטרותם.

המצב הכללי בתוך המחנה נראה היה בתקופה זו נוח יותר. פסק שלטונם של הפושעים הפלייליים, את מקומם כזקני הבלוקים, קאפוס, ועד לתפקיד האחרון שבהיררכיה הנהוגה תפסו אסירים פוליטיים. שלטונות ה-ס.ס. לרוב לא היו מתערבים בחייהם הפנימיים של האסירים. הם הסתפקו בהוצאת פקודות וצווים, והטילו את ביצועם על נציגי האסירים. אף הכנת המשלוחים התנהלה באותה דרך: "כאשר תבעו להכין משלוח של אלף איש, צריך היה לשלוח אלף איש. ה-ס.ס. לא התעניינה את מי שולחים. במשרד צריך היה להכין את הרשימה. אפשר היה לפעמים לדחות את המועד, לסחוב את הביצוע ככל שניתן. כאשר נמצא ברשימה אדם חשוב והוא לא היה מוכרח להיות דווקא קומוניסט או סוציאלי-דמוקרט, היינו מצילים אותו על ידי הוצאתו מרשימת המשלוח. אך מובן מאליו שבמקומו חייב היה להישלח אדם אחר, כי מכסת האלף היתה חייבת להתמלא. לפעמים ניסו לרמות את הגרמנים ולשלוח שמונה מאות במקום אלף, בטענה שחסרים אנשים לעבודה

בבוכנוואלד... 52

אותה שאלה טרגית ארורה, אם רשאי גוף כלשהו, ואפילו מתוך כוונות טהורות ונשגבות ומטרות צודקות, לחרוץ גורלם של אנשים לחיים או למוות, לבחור ב"יותר חשוב" מבין "פחות חשובים", חורגת הרבה מהתחום הצר שהגדרנו לעצמנו. אפשר והיא חורגת גם מהמחקר ההיסטורי בכלל, אך בחיים, במציאות של השנים הללו, היא עמדה להכרעה יום יום, שעה שעה, ובבוכנוואלד היא היתה מתעוררת עם בואו של כל טרנספורט חדש של יהודים.

המחתרת היתה, כפי שנאמר לעיל, מעוניינת להשאיר במקום קומוניסטים ואנשים בעלי כושר צבאי 53. היהודים ברובם לא יכלו לעמוד בתביעות אלו, לא מבחינה פוליטית ולא כל שכן מבחינה פיזית. הנוער והילדים שבתוכם על אחת כמה וכמה.

ודווקא הישארותם של אותם צעירים בתוך הטרנספורטים היתה המסוכנת ביותר. בהגיעם למחנה, בתוך המון רב של אנשים הדומים לשלדי אדם, קשה היה להבחין בין צעיר לזקן, חולה ובריא; אך לאחר המיון ו"סידור" המשלוחים מחדש כדי להעבירם למחנה אחר, ההבחנה כבר היתה ברורה ובלתי ניתנת לטעויות.

בתחילת שנת 1943, כשכל משלוח הביא עמו מספר נערים בלבד, לא קשה היה במיוחד להסדיר את הישארותם במקום. גילם הצעיר עורר רחמים ורצון לעזור להם. הקבוצה היהודית ניצלה את כל ההיכרויות, הקשרים והאפשרויות שעמדו לרשותה כדי לתרגם רגשי רחמים אלו לפעולת הצלה ממשית.

יש להניח שבשלבם התחלתיים אלו לא נעשו הדברים בניגוד לרצונה והשקפתה של המחתרת הכללית, אם אפילו לא היא אשר יזמה אותם. אך במשך הזמן, כאשר המשלוחים תכפו והלכו ומספר הנערים והילדים שבתוכם עבר את המאות, שאלת גורלם ועתידם הוצבה בכל חריפותה.

הקבוצה היהודית, שראתה עצמה אחראית לנוער זה, התחילה לעורר את הבעיות בפני חברי המחתרת והעומדים בראשה, מתוך ידיעה שרק בכוחם לעזור ובהכרעתם תלוי הכל. אך המחתרת התחמקה מלתת תשובה ברורה. בין חבריה היו דעות שונות ואף מנוגדות. היו שטענו שאסור בכלל לרכז ילדים ונערים בבוכנוואלד; היו שהדגישו שחשוב יותר לשמור על כוח לוחם, ואם יש אפשרות להשאיר משהו במחנה, חייב להיות קנה-מידה אחד שיקבע, והוא: חיוניותו של האדם וכושרו בביצוע המשימות שיעמדו בפני המחתרת בעתיד 54.

האם היתה זו השקפה רשמית של ההנהגה או של חוגים מסוימים בתוך המחתרת, או שהיתה זו ההשקפה האמיתית וה"מציאות" שהביאה עמה במשך שנה אחת מאות של נערים הנידונים לכליה היתה חזקה מהתיאוריה והפכתה על פניה, או אולי אף "התיאוריה" השתנתה במשך הזמן – על כל אלה קשה לתת תשובה חד-משמעית. בעדויות שלפנינו בולטת העובדה שהצלת הנערים והילדים היתה פעולה יהודית מובהקת⁵⁵, והתבצעה אמנם בידיעת המחתרת, אך לא לפי החלטותיה, ולפעמים גם עמדה בסתירה ובניגוד לקו שזו נקטה בענין זה. ואם למרות זאת יכלה אותה קבוצה "שלא רצתה ולא יכלה להשלים" לגייס עזרה, לפעול ואף להגיע להישגים, יש לזקוף כל אלה ליוזמתם אשר גילו בקשירת קשרים מסועפים עם אנשים בני לאומים שונים והשקפות שונות. יש לציין בין אלה במיוחד את ה"ביבלפורשר" והאיש א ר י ך ק ר א צ' מ ר, השייך אליהם ועשייתו הברוכה והעקבית למען הנוער היהודי של רוברט סיברט.

*

למצוא שיכון מתאים ליותר ממאתיים נערים (שנת 1943), וביניהם ילדים מתחת לגיל עשר, היווה קושי גדול, אך אפשר היה להתגבר על ידי חלוקתם ופיזורם של הצעירים בין מספר בלוקים קיימים. במרוצת הזמן, עם גבור המשלוחים שהתחילו להגיע בשנת 1944 ובתוכם מאות נערים, לא הספיקו הפתרונות החלקיים שהיו נהוגים עד כה, ונמצא בלוק שלם שבו התחילו לרכז את הנוער. הבלוק שמספרו היה 66 נמצא ב"מחנה הקטן" והיו לכך יתרונות בולטים.

מחנה זה שימש בדרך כלל מקום בידוד והסגר לאסירים החדשים, וכאן גם נתקיים מיונם. הביקורים של ה-ס.ס. לא היו תכופים כאן ביותר. פחדם מפני מחלות מדבקות, זהירותם וחששם לבוא למקום בו עלולה היתה לארום להם סכנה כזו, ידועים היו לכל והיו מנצלים ידיעה זו לעתים קרובות כדי להפיץ שמועות שהמחנה אמנם נגוע במחלות. מכיוון שהיה זה רק מחנה מעבר והאנשים היו בלא-הכי מיועדים למקום אחר, לא גרם הדבר לבדיקות ול"טיפולים" הידועים (לא כן לו היה קורה הדבר במחנה הגדול) והשלטונות היו מסתפקים לרוב בקבלת תוצאות המיפקדים.

בידינו עדות כתובה של י ה ו ש ע ב י כ ל ר 56, אחד הנערים, שהיה בין הראשונים שהוכנסו לבלוק זה לאחר שבתחילה צורף לבלוק 57 במחנה הקטן... "אחר ימים מספר, נשלחו הרבה אסירים מהבלוק [הכוונה לבלוק 57] למחנות שונים. באותו זמן הגיעו אלינו כמה אסירים יהודיים ותיקים (ראינו זאת לפי המספר שעל בגדם) וחיפשו בינינו ילדים עד לגיל שש עשרה. התכנסנו כולנו. היינו כעשרים וחמישה במספר (בין מאות אסירים מבוגרים), והם הסבירו לנו שרצונם להעביר אותנו לבלוק אחר, כי התנאים כאן קשים וגם שולחים מכאן אנשים למחנות אחרים. הם אמרו לנו שברצונם לייסד בלוק מיוחד בשביל ילדים, כפי שכבר היה קיים במחנה הגדול, וביקשו מאיתנו את מספרינו האישיים, למען שיוכלו לסדר את ההעברה".

"...פחות ממחצית הילדים מסרו את מספרם והסכימו לעבור לבלוק הילדים. היתר חששו שזו מלכודת ומתכוונים להעבירנו לשם ניסויים רפואיים או למקום דומה אחר שפירושו מוות (היה ידוע שבבוכנוואלד, כמו באושוויץ, עורכים רופאים נאציים ניסויים על האסירים). לא עזרו שום הסברים של החברים. אלו לא הסכימו לעבור ורק שנים עשר עברו לבלוק הילדים (כפי שידוע לי עכשיו, מאלו שנשארו בבלוק 57 לא נותר בחיים אף אחד). אנו, השנים עשר, הועברנו לבלוק 66 שהיה עדיין מאוכלס על ידי אסירים מבוגרים, יהודים ושאינם יהודים, והיינו קבוצת הילדים הראשונה שהגיעה לבלוק זה".

"...אחר ימים מספר הועברו כל האסירים המבוגרים מהבלוק ובמקומם הגיעו ילדים, אותם אספו החברים ממקומות שונים בבוכנוואלד. לא עבר זמן רב והבלוק נתמלא מאד, וכבר היו שישנו על הרצפה ועל השולחנות".

"...הממונה על בלוק הילדים (זקן הבלוק) היה אסיר פוליטי צ'כי בשם פרנטישק קלינה. הרוח החיה ועושה הכל בבלוק הילדים היה ממלא מקומו ג'ו ס ט ב' י ל ר, אסיר יהודי מן הותיקים ובעל עמדה במחנה. גם אחרים, אחרים על האגפים בבלוק, עזרו לנו הרבה. במיוחד אני זוכר את אליהו גרינבוים, אחד היוזמים של בלוק הילדים. הוא ביקר יום יום בבלוק 66 ועזר לנו בכל. הכרנו אותו היטב, למרות שלא היה תושב הבלוק שלנו".

הישארותם של הילדים במקום שיכונם, עצם קיומו של הבלוק 66, היוו הישג מכריע, בעל משמעות גורלית בחייהם ועתידם של מאות נערים אלה. אך בתנאי המחנה לא היה קיים שום קבע, לא היתה קיימת שום עובדה מוגמרת. עצם היותם של נערים וילדים במקום זה היה מעורר בעיות התובעות את פתרון מדי יום ביומו. סכנות אשר לא תמיד אפשר היה למנען. כל צעד בלתי מחושב עד הסוף, כל שגיאה או חוסר זהירות, מחירים – חייו של ילד או נער.

הם היו במחנה עבודה שפירושו היה – אסיר שאינו עובד או אינו מסוגל לעבודה, אין לו זכות לחיות. והנה כאן חיו לא רק נערים, אלא גם ילדים ממש: ילדים מתחת לגיל שנים עשרה, וביניהם אף בני שבע. ואלו, לא רק שחוסר כושרם לעבודה היה בלתי נסבל, עצם קיומם במחנה (זאת אומרת – חייהם) נגד את החוק הנאצי.

בשביל הנערים אפשר היה, הודות למאמצים מרובים ובעזרתם ושיתוף פעולתם של האסירים העובדים ב"רויאר", לקבל מפעם לפעם פתקאות המאשרות שהם לאחר מחלה ויש להם רשות להימצא במשך שלוש הימים בבלוק ללא עבודה. בעלי הפתקאות היו חייבים להיזהר שלא יגלה אותם דוקטור א י י ז ל ה "המפורסם". מידיו לא היו יוצאים חיים. הנערים היו רשומים במשרד, ובדומה למבוגרים, נשאו את מספרם על החזה, וזה עשה אותם ליגליים, ונתן להם גם את האפשרות לא לעבוד באופן ליגלי⁵⁸.

למען הילדים הקטנים לא קל היה להנהיג סדר כזה. לקיומם במחנה לא היה שום אישור רשמי ולא "כיסוי" כלשהו. לא בפלוגות העבודה, לא ב"ראויר" ואף לא בכרטיסיות המשרדים. איש מאלו לא היה מוכן לקבל על עצמו אחריות

עליהם, ולכן היו נאלצים "להיות במחתרת". הם פוזרו בין שני בלוקים – 66 ו-23, ובשעת הסכנה היו מעבירים אותם ממקום אחד למשנהו.

על הקטנים, כמו על ה"גדולים", הקל מאד ההסדר שהושג הודות למאמציהם של הממונים על בלוק 66, שלפיו לא היו חייבים לעמוד פעמיים ביום בחוץ למפקדי הספירה. ה"אפל" נתקיים בתוך הצריף, עובדה שתרמה הרבה לשיפור מצבם הפיזי, כי עמידה ממושכת בחוץ, בחורף הקשה של השנים '44-'45, כשאנשים היו מתים בקור, היתה בוודאי קוטלת גם בהם.⁵⁹

בחורף קשה זה הורגש גם בכל החומרה המחסור בהלבשה. בגדים מתאימים לילדים לא נמצאו בכלל, ואם היה קיים אפילו מלאי כלשהו, חילקו אותו בין האסירים המבוגרים (בתקופה זו לא לבשו כבר האסירים רק את "בגדי הפסים", אלא התהלכו גם ב"מדי" חיילים מארצות כיבוש שונות). קבוצת היהודים ניסתה בדרכים שונות להשיג אי-אלה חלקי לבוש למען הילדים, אך התוצאות היו זעומות ולא היה להם כל בגד להחלפה. הדאגה והחינוך כווננו עתה בעיקר לשמירה על הניקיון והקפדה על היגיינה אישית.

אם לשם השגת לבוש קשה היה להיעזר באחרים, כי חסרונו היה מורגש בכל, הרי המזון והשגתו בשביל מאות נערים מורעבים וחלשים הפך למיבצע מאורגן ומתוכנן היטב, בו השתתפו עשרות רבות של אסירים שתרמו להצלחתו. שונים ומגוונים היו מקורות המזון הזה. המפתיע ביותר והאופייני ביותר, אם כי בעל חשיבות סמלית בלבד, היו חבילות המזון מ"הצלב האדום". זכרון חבילות אלה נשאר חרוט עמוק בלבם של אסירי בוכנוואלד. ולאילו מהם שהגיעו לשם לאחר שורה של מחנות אחרים, נראה היה דבר זה כאילו התרחש מעבר למציאות הקיימת⁶⁰. החבילות היו מגיעות לבוכנוואלד כמעט בקביעות ואנשי ה-ס.ו. היו מחלקים אותן בין הבלוקים של האסירים שהיו רשאים לקבלן. לאלו האחרונים היו שייכים הגרמנים, האוסטרים, הצ'כים, הצרפתים וההולנדים. איסור קבלת החבילות חל על סובייטים, צוענים, תחילה אף על פולנים, ומאליו מובן שהללו אסורות היו על היהודים. בתוך הבלוקים היתה החלוקה בידי ההנהלה הפנימית, המורכבת לרוב מחברי המחתרת, והם היו מפרישים מספר חבילות (בערך חמש לחודש) בשביל הבלוק היהודי, ומוסרים אותן לזקן הבלוק לשם חלוקה בין חברי המחתרת השייכים לבלוק. לפי החלטה פנימי, הקיפה החלוקה בבלוק היהודי אנשים רבים יותר ולא רק חברי מחתרת⁶¹. חבילות כאלה הגיעו גם מספר פעמים לבלוק 66. 62 נוסף לכך שימשו בעקיפין החבילות הנ"ל, שהיו מגיעות בצורה סדירה אחת לחודש, לאסירים רבים מקור מזון נוסף עבור הנערים והילדים.

בימי ראשון וחמישי, בהם היו ארוחות הצהריים דלות ביותר (מרק מסלק בהמות), לא היו האסירים שקיבלו חבילות מחו"ל או שעבדו במקומות בהם היה אוכל אחר, טועמים מהתבשיל הזה והוא היה נאסף ומובא לבלוק הילדים. גם שיירי לחם היו אוספים. בבלוקים של ההולנדים, צ'כים, גרמנים ואחרים הוכנסו סלים ליד השולחנות, אליהם היו משליכים לפעמים שיירי לחם. הרוב לא ידע עבור מי נועדו סלים אלה. הקבוצה היהודית הגיעה גם להסדר כמעט קבוע עם הקאפו של המטבח, בשם אריך, שהיה איש המחתרת, והוא קיבל על עצמו לשלוח תוספת אוכל לילדים על חשבון אותם הבלוקים שהיו פחות זקוקים לכך. החלוקה במטבח נעשתה על פי רשימה שהגיש אריך. הכרעתו היתה אישית ולא נבעה מהחלטות או הוראות המחתרת.

אפילו מאותו בלוק מקולל בו נערכו "הניסויים הרפואיים" זכו הנערים לתוספות אוכל. המחתרת הכללית הכניסה לשם שני יהודים, סנדלר ותופר, כדי שיעסקו במקצועם ויתקינו נעליים לאסירים, דבר שהיה אסור. השניים⁶³, שישבו בבלוק המבודד הזה ועבדו בלי ידיעת ה-ס.ו., היו אוספים את מנות האוכל שהחוליים, רובם קודחים עם חום גבוה לאחר ה"זריקות" וה"טיפולים", לא היו מסוגלים לבלוע, ומעבירים אותן לאלה גרינבוים לשם חלוקה בין הילדים.

כתוצאה מכל הפעולות הנ"ל, היוזמות על ידי מעטים אך מבוצעות על ידי רבים וטובים, יכלו הילדים והנערים היהודיים להתקיים.

*

באוגוסט 1944 הובאו לבוכנוואלד קרוב אלפיים יהודים מפולין, מהמחנה סקארז'יסקו-קאמיננה⁶⁴. בין הבאים היו אף נערים וילדים⁶⁵. האנשים הגיעו במצב ירוד מאד מבחינה פיזית ונפשית. קדמו לבואם חמישה ימי נסיעה בקרונות דחוסים וסגורים, ללא אוכל ומים. הנשים והבנות שנמצאו באותה רכבת בקרונות נפרדים, הורדו ממנה באחת מתחנות גרמניה.

הפגישה הראשונה עם המחנה, עם האסירים, השאירה עליהם רושם בל ימחה. עוד לפני הכניסה למחנה, בשער, יכלו להבחין בשוני ולקלוט את דברי אסירים פולנים ותיקים⁶⁶, הראשונים בהם נתקלו, והבינו את לשונם. מעבר לשער קיבלו את פניהם אסירים פוליטיים. לא היו מכות ולא איומים ולא נראו אנשי ס.ו. הבאים מסקארז'יסקו היו מופתעים ובדריכות ציפו לבאות.

המיפגש עם קבוצת האסירים הפוליטיים מיד עם הגיעם למחנה לא היה מקרי כלל. מקובל היה על ההנהלה הפנימית של המחנה לשגר אנשים, בעיקר אנשי מחתרת, אל כל משלוח חדש, לקבלו, לטפל בו ואף לעמוד על טיבו. כלומר, למצוא בו את האלמנטים החיוביים, ובעיקר – לגלות את משתפי הפעולה עם הנאצים או כאלה שגרמו למותם של אסירים במחנות מהם באו.

לפי הנוסח המקובל, האנשים עליהם הוטלו תפקידים אלה, היו בעלי לאומיות זהה עם האסירים שזה עתה באו. גם במקרה זה הוטל הטיפול במשלוח מסקארז'יסקו על קבוצת יהודים מפולין⁶⁷, חברי המחתרת. אך שלא כנהוג, נתמנה

אחראי עליהם – פולני בשם יוזק, והיהודים ראו במינוי זה ביטוי לחוסר אמון כלפיהם מצד המחתרת, אשר נבע לפי דעתם מהחשד או אפילו הידיעה שהם עוסקים גם ב"מחתרת לאומית" נוסף לפעילות במחתרת הכללית. הפגישה בין ה"חדשים" והותיקים היתה רוויית מתח, ובאחת העדויות מצאנו את התיאור הבא: "קודם בחום גבוה, מדוכא עד עפר על מות אחי ומחוסר כל אמונה – הגעתי לבוכנוואלד. והנה רוח אחרת מסביב, אווירה שנשתכחה מזמן. יהודים מתרוצצים בקירבת ה'משלוח' ומעודדים. על המגרש הגדול לפני המרחץ משמיעים בחורים הוראות תקיפות איך לנהוג: 'יהודים, שבו בשקט, אנו כבר מביאים מים והם יגיעו לכל אחד...' ואחר כך: 'אם יש ביניכם מישהו שהיה במחנות קודמים משתף פעולה, נוגש או איש קאפו – תגלו אותו, אל תפחדו...' המים ששתינו, המקלחת, הבגדים הנקיים, בפעם הראשונה מאז נכנסתי למחנה ריכוז עשו את שלהם והתאושונו"68.

להרגשת עידוד זו הוסיפה בוודאי גם לא במעט החלוקה הצודקת של האוכל והתוספות בצורת פרוסת לחם, שהוענקו לילדים ולנערים.

אך מלבד כל אלה התרחש כאן עוד משהו: עודם עומדים על המגרש, נבוכים וחרדים כולם, תוהים על המתרחש, נתקל לפתע גרינבוים באחד מן החדשים והוא שונה בחיצוניותו מאחרים ויוצא דופן במדים ובמגפי הקצינים שלרגליו. נדהם למראה עיניו, ניסה גרינבוים להבין מה פשר ההידור הזה? הוא שאל וחקר, אך לא השיבו לו, והאיש שנשאל השיב בחוצפה: "מי אתה שתשאל שאלות?" אך כבר מהצד לוחש לו מישהו: "זהו ז'ניאק. על מצפוני חייהם של מאות יהודים." גרינבוים לא שאל יותר, פקד על הבחור לחלוץ את מגפיו. הלה סירב וגרינבוים סטר לו על פניו. תדהמה אחזה בעומדים מסביב. ז'ניאק, "מלאך המוות מסקארז'יסקו", שכולם רעדו מפניו – הוכה. ומיד נשמעו קולות: "זה מגיע לו!"

אך רק למחרת, כאשר באי סקארז'יסקו נמצאו כבר באוהל שהוקצה להם, התרחשו בו מאורעות בלתי רגילים: "קורה כאן משהו שעובר את השגותינו, שממלא אותנו שמחה וגאווה, שיש בו מן הטעם המתוק של הנקמה והסיפוק ומן הריח הטוב של החופש – מתקיימת סלקציה, הסלקציה הפנימית של חלאת המין האנשי, של השוטרים המלשינים המוסרים, של כל "גדולי" סקארז'יסקו... הם מנסים להסביר, לקרוא לעדים, מתחננים לרחמים. קריאות זעם שיתקו אותם. אחדים הסתתרו, אחוזי פחד. ההמון התנפל עליהם. אחדים הצליחו להימלט מן האוהל ואחרים נפלו תחת המכות של המון נסער, כואב ונוקם. שניים הומתו במקום. הם הוכו בנעלי העץ של האסירים"69. אלה היו פעולות נקמה ראשונות וספונטניות. הבאות היו מתוכננות על ידי המחתרת ובוצעו בשקט70. אמצעים רבים היו בידי המחתרת לסלק אנשים מסוג זה, אך ברוב המקרים קדם לחיסולם משפט ופסק דין. בתי דין בבוכנוואלד היו מוסד כמעט קבוע (רק הרכב השופטים היה משתנה) המופעל עם בואו של כל משלוח חדש למחנה. לא רק עברם של הפושעים ומעשיהם השפלים שעמדו לדין קבעו את מהירות הפעולה וההחלטות של השופטים. היה קיים חשש סביר שאותם משתפי הפעולה עלולים היו גם בבוכנוואלד להמשיך במעשיהם ולסכן על ידי כך חיי אנשים רבים ואת קיומה של המחתרת, ואם לא יספיקו לחסלם – הם ייצאו עם המשלוחים למחנות אחרים ושם יחזרו על פשיהם. אך למרות כל זאת, למרות ההכרח שהכל יתנהל במהירות ובסודיות, השתדלו לשמור על כללים מסויימים לפיהם נהגו. וכך, למשל, קבעו שבמשפט ובהוצאת פסק הדין לפועל ישתתפו אנשים בעלי אותו מוצא לאומי אליו שייך הנאשם71. לפני המשפט נחקרו האנשים שהגיעו במשלוח, ורק כאשר הם סיפרו והצביעו על האשמים, והיו אף מוכנים להעיד, נתקיים המשפט72.

אך קרה גם מקרה של התעלמות מדעת מפשעיו של אדם. מעשה ברופא אחד שהגיע למחנה, והבאים איתו העידו שהוא אשם במוותם של אנשים רבים, ולמרות זאת נדחה המשפט נגדו מיום ליום: "למרות שהיינו קשוחים מאד, אני ושכמותי, לבותינו נתרככו, כי האיש הביא עמו שני ילדים קטנים... לא רצינו לייתם אותם"73. בזכות ילדיו, איפוא, נשאר אותו איש בחיים, על אף התביעה הבלתי פוסקת של הנהגת המחתרת לפעול גם במקרה זה לפי המקובל. מהעדויות שבידינו לא הסתבר לנו האם היו עוד מקרים בהם הכריעה הקבוצה היהודית על דעת עצמה ופעלה על ידי כך בניגוד להוראות המחתרת, אך מצאנו האשמה כבדה כלפיה בקשר למשלוח מסקארז'יסקו, הטוענת שהמחתרת נקטה בקו שונה וחמור יותר כלפי משתפי פעולה יהודיים מאשר כלפי אחרים. טענה זו, אשר מעלה אותה אליהו גרינבוים, א ח ד

מ ח ב ר י ה ק ב ו צ ה שהוטל עליה לטפל באותו משלוח, לא באה לערער על עצם הפעולה נגד הבוגדים והמלשינים מקרב היהודים, אך יש בה התנגדות לשיטה המיוחדת לדעתו, והשונה מהמקובל, בה נקטה כאן המחתרת. "המשלוח הזה הביא עמו הרבה בעיות שתבעו פתרון דחוף. המחתרת דרשה להוציא ממנו ולחסל בראש וראשונה את האנשים ששתפו פעולה עם האויב. עניתי שאיני מסוגל לעשות עבודה זו. רציתי שלא נהיה טובים או גרועים מכל יתר הלאומים במחנה, והשיטה הנהוגה כלפי האחרים תונהג גם במקרה זה. דרשתי שיהיה משפט ואם נמצא אותם חייבים, יהיה דינם כשל האחרים. בתגובה על תשובה זו החליטה המחתרת להפסיק את פעילותי האקטיבית"74.

היה זה עונש חמור לאיש מחתרת ותיק כמוהו. גרינבוים מעיד שהשינוי במעמדו הורגש מיד במחנה, וחששותיו שהוא עלול גם להישלח מהמחנה באחד הטרנספורטים היו כנראה סבירים, על אף שנתבדו כעבור זמן. הוא אמנם לא נשלח מהמחנה ואף המשיך בפעילותו היהודית, אך ההוראה לא בוטלה.

אפשר שדעותיו של גרינבוים בנושא זה, דעות יחיד היו. לא מצאנו בעדויות אחרות ואף לא בעדותו הוא שנתמך על ידי חבריו. אפשר כי השקפתם בענין הנידון היתה זהה לזו של המחתרת, אך יכול היה להיות שהם לא העזו להתנגד להוראותיה של המחתרת דווקא בעניין חמור זה, שעלול היה להחשידם שהם מגינים על משתפי פעולה יהודיים.

היה רק עניין אחד, שלגביו נעלמו כל השיקולים והספקות, והוא הצלת הנערים והילדים מהמשלוח הזה. כאן היה מוכן כל אחד מהקבוצה לקבל על עצמו את האחריות האישית לכך שהוא פעול שלא לפי הוראות המחתרת ובניגוד

לשיקוליה ומדיניותה. הפעם, הידיעה ששהותם של אנשי סקארז'יסקו במחנה היא ארעית ושקיימת הסכנה שעם המשלוחים יוציאו גם את הנערים והילדים, אילצה אותם לפעול במהירות ובהחלטיות, והעיקר – על דעת עצמם: "על הילדים שמרנו עד לרגע האחרון. עלי לציין שזה לא היה לפי רצונה של המחתרת. היו בתוכה חברים כה 'אדוקים', שטענו שחבר אחד הינו יותר חשוב מעשרה ילדים. חבר שהיה שייך למפלגה [הקומוניסטית – ר.ק.]. אנו עשינו זאת על דעת עצמנו, המחתרת לא התנגדה באופן פעיל, ואף לא פעלה במיוחד כדי להוציא את הילדים מהמחנה, אך גם לא סייעה במאומה. היוזמה היתה שלנו והכל נעשה על אחריותנו. לו היה קורה משהו, היינו אנחנו, קבוצת היהודים הפולניים שפעלנו במחתרת, נותנים על כך את הדין"75.

בתקופה זו, סוף שנת 1944, הורגשו כבר היטב התמורות בחזית. ההפצצות התכופות של בעלות הברית היו הורסות בתי החרושת בסביבת בוכנוואלד, והרדיו החשאי בישר על מפלות הגרמנים. המוני אסירים ממחנות המפונים במזרח הלכו ורבו ולא פעם היו במחנה כחמישים אלף נפש. כתוצאה של כל אלה, התהווה "תווה ובוהו" שגרם מצד אחד לכך שה-S.O.S. כבר לא היתה מסוגלת לשלוט במצב, ומאידך – לחוסר שקט תמידי, לציפייה לבאות הכרוכה בפחד ודאגה למה שיעלה בגורלו של המחנה טרם השחרור. לחשש הכללי נוספה עוד החרדה המיוחדת ליהודים והן הדאגה לגורלם של הילדים, כובד האחריות שלא יאונה להם כל רע דווקא עתה, כאשר השחרור נראה קרוב וודאי כמעט. במחנה היו עתה קרוב לאלף ילדים ונוער. אלו שבאו מסקארז'יסקו הוכנסו בחלקם לבלוק 66 ובחלקם צורפו לבלוקים אחרים. הילדים הקטנים, אשר סר מהם הפחד במידת מה, וחשו ביד דואגת ומטפלת בהם, ראו עצמם "חופשיים" כמעט והתחילו להתרוצץ בין הבלוקים שבמחנה, גלויים לעין כל.

האנשים נתקפו חרדה. הם פחדו שהילדים עלולים להתגלות על ידי ה-S.O.S. ואז יקרה שוב הדבר הגרוע מכל, מה שהתנסו בו לא מכבר – משלוח של מאתיים נערים לברגן-בלזן. הם ידעו, ראו ולא יכלו להושיע. אף המחתרת הכללית או שלא הצליחה או שלא ניסתה לשנות את הגזרה והנערים הוצאו. שוב נוכחו לדעת שכאשר ה-S.O.S. מגלה צעירים מתחת לגיל העבודה במחנה, דינם חד הוא – שילוח שסופו מוות. כדי למנוע זאת, היה עליהם להבטיח קודם כל את ה"ליגליות" של הילדים. כלומר, היותם רשומים במשרד כעובדים. לצורך זה היה הכרח לזייף את "תעודותיהם" שהיו ב"שרייבשטובה" על ידי שינוי הגיל. רוב הילדים, בהיכנסם למחנה, מסרו את גילם האמיתי. מעטים הוסיפו לעצמם שנה או שנתיים (תמיד יש לזכור שלילד בן שש-שבע היה כבר נסיון חיים משלו, שלימדו כיצד עליו לנהוג במצבים מכריעים). נוסף לתיקוני הגיל, הכרחי היה לרשום גם את השם של מקום העבודה או היחידה בהם היה הילד מועסק (באופן פיקטיבי). לאחר כל הסידורים הללו וכאשר קיומם הפיזי היה נראה להם מובטח יותר, ומצבם הגופני, הודות לדאגה והטיפול התמידי, השתפר במקצת, התחילו לדאוג לחינוכם ולבריאותם הנפשית – להשכלתם.

פרק זה, הבא לתאר כיצד ילדים יהודים במחנה הסגר קיבלו את שיעוריהם הראשונים בחייהם: קריאה, כתיבה בלשון אמם ובתולדות עמם – שייך לפי דעתנו לפרשיות המופלאות ביותר והיוצאות דופן ביותר מכל הידוע לנו על המחנות.